

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Державний вищий навчальний заклад
Криворізький державний педагогічний університет
Кафедра історії України та правознавства
Кафедра всесвітньої історії

ДО 100-ЛІТТЯ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917-1921 РОКІВ

КРУГЛИЙ СТІЛ
29 БЕРЕЗНЯ 2017 РОКУ

Кривий Ріг
2017

Упорядкування та редагування:

Н. Печеніна, канд. істор, наук, доцент кафедри історії України і правознавства

В. Яшин, канд. істор, наук, доцент кафедри всесвітньої історії

Д 55 До 100-ліття Української Революції 1917-1921 років. Матеріали засідання Круглого столу 29 березня 2017 року, організованого кафедрою історії України та правознавства й кафедрою всесвітньої історії КДПУ / За ред.: В. Яшин, Н. Печеніна. Кривий Ріг, 2017. 45 с.

До збірника увійшли матеріали виступів на засіданні Круглого столу, присвяченого 100-літтю першого періоду Української Революції 1917-1921 років, що відбулося 29 березня 2017 року.

Відповідальність за достовірність цитат, фактів, статистичних матеріалів покладається на авторів виступів, поданих у збірнику. Редакційна колегія виходить із принципу презумпції академічної доброчесності авторів.

© ДВНЗ КДПУ, 2017

© Печеніна Н., Яшин В., Підбір, упорядкування та редагування матеріалів, 2017

© Яшин В. Комп'ютерна верстка, дизайн, підготовка текстів, 2017

© Печеніна Н. Фото. Підбір матеріалів, 2017

Указ
Президента України №17/2016
Про заходи з відзначення 100-річчя подій Української революції 1917 – 1921 років
(витяг)

З метою вшанування традицій боротьби за незалежність і соборність України та військової звитяги захисників рідної землі, творців національної державності, тисячолітньої історії державотворення нашого народу, визнання історичного значення подій, пов'язаних із визвольною боротьбою початку ХХ століття та утвердженням української державності у формі Української Народної Республіки, Української Держави і Західноукраїнської Народної Республіки, їх значення для відновлення Україною незалежності у 1991 році, утвердження історичної єдності земель, консолідації суспільства, зміцнення міжнародного авторитету України та у зв'язку зі 100-річчям подій Української революції 1917 – 1921 років **постановляю**:

1. Проголосити 2017 рік Роком Української революції 1917 – 1921 років.

2. Визначити вшанування подій та видатних учасників Української революції 1917 – 1921 років одним із пріоритетів діяльності органів державної влади на 2017 – 2021 роки.

(...)

забезпечити виконання плану заходів на 2017 – 2021 роки щодо відзначення 100-річчя подій Української революції 1917 – 1921 років та вшанування пам'яті її учасників, передбачивши, зокрема:

(...)

проведення у місті Києві та інших населених пунктах України тематичних міжнародних наукових конференцій, науково-практичних конференцій, круглих столів;

організацію тематичних інформаційних, навчально-виховних, культурно-мистецьких, інших заходів у навчальних закладах та закладах культури, спрямованих на донесення інформації про події Української революції 1917 – 1921 років, виховання патріотизму та підвищення у громадян, передусім учнівської та студентської молоді, інтересу до історії України;

(...)

сприяння реалізації ініціатив громадськості, спрямованих на збереження та відновлення національної пам'яті, популяризацію української історії та культури, консолідацію на цій основі суспільства;

(...)

8. Цей Указ набуває чинності з дня його опублікування.

Президент України П. ПОРОШЕНКО

22 січня 2016 року

У рамках відзначення 100-річчя подій Української революції 1917-1921 років, історичною академічною громадою КДПУ, за науково-теоретичного та організаційного забезпечення кафедри історії України та правознавства й кафедри всесвітньої історії, започатковано низку наукових заходів.

Перший із таких заходів, Круглий стіл, присвячений обговоренню передумов і чинників революції та подій першої половини 1917 року, відбувся 29 березня.

Було обговорено такі питання:

1. Український рух напередодні революції (1914-1917 р.). Фактор зрілості національного руху та сформованості української нації.

2. Автономістська ідея як провідний чинник майбутньої катастрофи.

3. Особистості в українській революції: М. Грушевський, В. Винниченко, М. Міхновський

4. Роль і значимість національної військової доктрини у формуванні національної незалежності.

5. Етнонаціональні аспекти Української революції.

6. Формування території української держави.

КРУГЛИЙ СТІЛ ДО 100-ЛІТТЯ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917-1921 РОКІВ

ТЕКСТИ ВИСТУПІВ УЧАСНИКІВ КРУГЛОГО СТОЛУ

Кіра Глюза, Михайло Сазонов

РОЛЬ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО В ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

Лютнева революція в Росії 1917 р. і розвал Російської імперії висунули М. Грушевського в провідники українського національно-визвольного руху. Ця революція звільнила М. Грушевського з-під нагляду царської охорони. Він негайно повертається до України й поринає в політичне життя. Ще під час перебування видатного вченого в Москві його заочно обирають лідером Товариства українських поступовців. Виконавчий орган Товариства дуже швидко трансформується в Центральну раду, яка діє як громадська організація, об'єднуючи навколо себе широке коло людей найрізноманітніших класових, ідеологічних і політичних переконань. Під його керівництвом почала роботу Українська Центральна Рада. «Проект організації Центральної Ради був моїм ділом», - зазначав М. Грушевський [3].

М. Грушевський обіймає провід Центральної Ради. Перебував він на цій посаді від 4 березня 1917 р. по 28 квітня 1918 р. Під його проводом Центральна Рада розпочала своїми чотирма Універсалами велику справу будівництва Української держави. Під керівництвом М. Грушевського Центральна Рада пройшла шлях від вимог автономії України до проголошення незалежності [4].

М. Грушевський випрацював українську політичну програму революції. Для чіткого визначення основних політичних лозунгів, він в кінці березня – першій половині квітня 1917 р. підготував ряд публікацій, починаючи з програмової статті «Великий момент», в якій полемізуючи з поміркованим крилом українського руху – «українськими поступовцями» (ТУП) зазначив: «Нічого більш помилкового не може бути тепер, як витягати старі українські петиції та подавати керівництву знову як наші сучасні вимоги».

М. Грушевський наголошував на необхідності термінового переходу від культурно-національних вимог до політичних, первинною серед яких була національно-територіальна автономія України в демократичній (як тоді помилково вважали ідеалісти), федеративній Росії. Остаточну політичну програму Центральної Ради та її організацію завершив квітневий Всеукраїнський національний конгрес. У перший же день роботи конгресу делегати досягли однастайності думок щодо "широкої національної автономії

України, котра убезпечить потреби нашого народу та всіх інших національностей, які живуть на українській землі” [4].

Визначивши основною стратегічною метою Центральної Ради досягнення національно-територіальної автономії, М. М. Грушевський доклав чимало зусиль, щоб розкрити глибинний внутрішній зміст останньої. Для цього в 1917 р. він видав друком декілька брошур: «Вільна Україна», «Якої ми хочемо автономії і федерації», «Хто такі українці та чого вони хочуть», «Звідкіля пішло українство та до чого воно йде». У брошурі «Якої ми хочемо автономії та федерації» мова велася про національно-територіальну автономію, насамперед, як автономію – об’єднання всіх українських земель. «Сія українська територія, – відзначав М. Грушевський, – повинна бути зорганізована на основах широкого демократичного суспільного самоуправління, від самого низу до самого верху – до українського Сойму. Вона повинна вєршити в себе вдома усілякі свої діла – економічні, культурні, політичні, утримувати свою армію, розпоряджатися своїми дорогами, своїм доходами, землями і усякими натуральними багатствами, мати своє законодавство, адміністрацію, суд. Отже, за М. Грушевським, автономія України повинна була мати державні атрибути [1, с. 233].

Михайло Сергійович добре розумів характер “єдиної та неподільної Росії”, несумісність демократії з такою формою держави. “Ми всі потомлені та втратили віру в страшний досадний централізм старого російського режиму і не хочемо, щоби він жив довше, хоч би і під республіканським червоним знаменом. Ми хочемо, щоби місцеве життя своє могли будувати місцеві люде і ним розпоряджатися без втручання центральної влади”. У федерації він вбачав об’єднання в одній союзній (федеративній) державі декількох національних федерацій (білорусів, литовців, латишів, естонців, грузинів та інших), а до функцій федеративної влади відносив “справи війни та миру, міжнародні трактати, завідування військовими силами республіки, утримування загальної грошової одиниці, мір ваги, митних тарифів, нагляд над поштами, телеграфом, надання певної єдності кримінальному та цивільному правам окремих країв, нагляд над дотриманням певних принципів охорони прав національних меншостей в крайовому законодавстві”. Можна стверджувати те, що М. Грушевський розумів федерацію не як повне заперечення незалежної української державності, а як певний й вагомий крок назустріч їй. У квітні 1917 р. він був переконаний в можливості реально “налаштувати” національно-державницьке життя України, не пориваючи зв’язків з Російською Республікою та її революційною демократією. [2, с. 559]

Михайло Грушевський був ініціатором славнозвісних чотирьох Універсалів Центральної Ради. 10 (23) червня М. Грушевський брав участь у прого-

лошенні І Універсалу УЦР. Звернувся до всіх українців із закликом самостійно організуватися та братися до негайного закладення підвалин автономності. Як голова УЦР добивався від Тимчасового уряду поступок України. 25 жовтня (7 листопада) збройний переворот більшовиків у Петрограді й невизнання ними УЦР поклали край сподіванням М. Грушевського про перетворення Росії на федеративну республіку. Це він 19 листопада 1917 року урочисто виголосив III Універсал, за яким проголошено Українську Народну Республіку - акт великої історичної ваги [4].

Але найбільшу славу здобув IV Універсал. Наступ більшовиків на Київ викликав появу IV Універсалу УЦР. 9 (22) січня 1918 (фактично — 11 (24) січня) на засіданні УЦР під головуванням та на пропозицію М. Грушевського УЦР проголосила УНР самостійною, вільною і суверенною державою українського народу. 25 січня (7 лютого) разом з урядом УНР М. Грушевський залишив Київ, а 28 січня (10 лютого) прибув до Житомира, де добивався ратифікації мирного договору з Німеччиною та надання УНР військової допомоги в боротьбі з більшовиками. На пропозицію М. Грушевського 12 (25) лютого на засіданні Малої ради в Коростені гербом УНР був затверджений Тризуб. 9 березня 1918 року М. Грушевський вернувся до Києва [5, с.200]

По поверненні до Києва, М. Грушевський приділяв значну увагу конституційному процесові в Україні. Під його керівництвом була розроблена Конституція незалежної УНР (прийнята 29 квітня 1918 року), згідно з якою верховним органом влади УНР проголосили Всенародні збори, які безпосередньо здійснювали вищу законодавчу владу в УНР і формували вищі органи виконавчої та судової влади. Скликати Всенародні збори і проводити їх мав голова, обраний Всенародними зборами.[5, с.201]

29 квітня в Києві відбувся державний переворот і влада перейшла до рук гетьмана Павла Скоропадського. У зв'язку з державним переворотом, здійсненим Скоропадським, М. Грушевський перейшов на нелегальне становище. У підпіллі займався науковою працею, брав участь в обговоренні питання про заснування Української академії наук, при цьому відстоював думку, що її необхідно засновувати на базі УНТ. Відмовився від пропозиції увійти до складу академії, створеної гетьманом Скоропадським [5, с.202]

Сам Михайло Сергійович в автобіографічних спробах дуже скромно оцінював власну роль у тогочасних подіях: «Пробув я головою Центральної Ради тринадцять місяців, до кінця її існування. Тяжке і відповідальне було те становище. Вороги українства, які і давніше пеклом на мене дихали, в своїм засліпленню вважали мене і автором українського руху, і винахідником української мови, тепер особливо всіли на мене своїми лайками й погрозами. А найтяжче ставало, коли не було згода й між своїми — а так мусіло бути в міру того, як приходилось вирішувати різні питання дальшого життя. При

тім же, хоч всяку відповідальність валили на мене, в дійсності мав я дуже обмежений вплив і то моральний тільки: юридично моя роль була чисто формальна, як голова Центральної Ради я проводив її зборами та репрезентував її назовні. Рішала у всяких справах більшість, а вся екзекутивна власть була в руках Гол. Секретаріату» [3]

Проаналізувавши події, які відбулися 29 квітня 1918 р., сучасні українські дослідники певних даних про обрання М. Грушевського президентом УНР не знаходять. Вірогідно, з точки зору формальної, юридичної та наукової М. Грушевський не був президентом УНР. Такої посади не було. Вона не була передбачена і у прийнятій в останній день функціонування Центральної Ради Конституції України. Не відомо жодного акту, підписаного М. Грушевським, як президентом УНР. Разом з тим, за часів Центральної Ради М. Грушевський був вищою посадовою особою, одним із найавторитетніших лідерів українського визвольного руху. Революція та керівництво Центральною Радою зробили з Михайла Сергійовича практичного політика, стали для нього тріумфом і поразкою. Останнє особливо вплинуло на політичний імідж М. Грушевського, бо занепад Центральної Ради, насамперед, пов'язують з ім'ям її керманіча і партією українських есерів.

Загальний аналіз політичної й публіцистичної діяльності М. Грушевського в еміграції з 1919 р. по 1924 р. тільки підтверджує думку про те, що М. Грушевський залишався переконаним соціалістом європейського зразка та федералістом. Саме ця ідейна й миротворча платформи штовхали його до компромісу з комуністичною владою.

Джерела та література

1. Верба І. В. М. Грушевський Михайло Сергійович. *Енциклопедія історії України*. Київ, 2004. Т. 2. С. 232–235.
2. Верба І. В. М. Грушевський Михайло Сергійович. *Енциклопедія сучасної України*. Київ, 2006. Т. 6. С. 557—560.
3. Кармазіна К. В. М. Грушевський на чолі Центральної Ради. *Сучасні проблеми та шляхи їх вирішення в науці, транспорті, виробництві та освіті*. 2016. URL: sworld.com.ua/konfer43/17.pdf.
4. Михайло М. Грушевський. *Енциклопедія життя і творчості*/ URL: m-hrushevsky.name.
5. Рубан А. М. С. М. Грушевський в роки української революції (1917–1918 рр). *Наукові записки Нац. ун-ту «Острозька академія»*. Острог, 2013. С. 199 – 203.

Наталя Понікаревич

М. МІХНОВСЬКИЙ ЯК ЛІДЕР САМОСТІЙНИЦЬКОЇ ТЕЧІЇ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ

Кінець XIX – початок XX сторіччя М. Міхновський називає добою визволення націй, коли державна самостійність виступає головною умовою існування нації, а державна незалежність – є національним ідеалом у сфері міжнаціональних відносин [1, с.118].

У січні 1900 року, М. Міхновський у Харкові взяв участь у створенні Революційної Української Партії (РУП). Її лідери запропонували Міхновському узагальнити свої ідеї в окремій брошурі. Вона з'явилася того ж року під назвою «Самостійна Україна». Цей твір містить низку принципово важливих моментів на які варто звернути увагу, а саме:

- Мета партії – створення політично незалежної української держави «Державна самостійність єсть головна умова існування націй, – зазначив М. Міхновський, – а державна незалежність єсть національним ідеалом у сфері міжнаціональних відносин»;
- Новий лідер національного руху – інтелігенція, яка служить своєму народові;
- Спосіб досягнення поставленої мети – «боротьба кривава і безпощадна». Міхновський зазначає: «Війна проводитиметься усіма засобами...ми візьмемо силою те, що нам належить по праву, але віднято в нас теж силою»;
- Основні принципи боротьби: «Усі хто на цілій Україні не за нас, ті проти нас». «Україна для українців». «Поборемо або вмеремо»;
- Автор відкидає і піддає нещадній критиці методи українофілів-народників [7].

Через розходження політичних поглядів (соціал-демократи і національно-радикальна течія) Міхновський лишає РУП та 1902 року зі своїми однодумцями засновує Українську Народну Партію (УНП).

Свою практичну діяльність УНП почала з того, що видала у Львові часопис «Самостійна Україна». У якому було надруковано Конституцію України за проектом М. Міхновського. Та все ж найбільшого поширення набув своєрідний маніфест самостійників написаний 1903 р. – «Десять заповідей УНП»:

1. Одна, єдина, неподільна, від Карпатів аж до Кавказу самостійна, вільна, демократична Україна – республіка робочих людей.
2. Усі люди – твої браття, але москалі, ляхи, угри, румуни та жиди – се вороги нашого народу, поки вони панують над нами й визискують нас.

3. Україна для українців! Отже, вигонь звідусіль з України чужинців-гнобителів.

4. Усюди й завсігди уживай української мови. Хай ні дружина твоя, ні діти твої не поганяють твоєї господи мовою чужинців-гнобителів.

5. Шануй діячів рідного краю, ненавидь ворогів його, зневажай перевертнів-відступників – і добре буде цілому твоєму народові й тобі.

6. Не вбивай України своєю байдужістю до всенародних інтересів.

7. Не зробишся ренегатом-відступником.

8. Не обкрадай власного народу, працюючи на ворогів України.

9. Допомагай своєму землякові поперед усіх, держись купи.

10. Не бери собі дружини з чужинців, бо твої діти будуть тобі ворогами, не приятелюй з ворогами нашого народу, бо ти додаєш їм сили й відваги, не накладай укупі з гнобителями нашими, бо зрадником будеш [8].

«Ми боремося проти чужоземців не тому, що вони чужоземці, а тому, що вони експлуататори», пояснював він свою позицію. Таким чином, націоналізм Міхновського мав здебільшого оборонний, захисний характер. Він був протидією, запереченню державному шовінізму панівної нації. Характерно, що такої думки на той час позірно дотримувались навіть більшовики. Зокрема, В. Ульянов (Ленін) стверджував, що треба розрізняти націоналізм нації пригнобленої і нації пануючої. Націоналізм першої несе в собі позитивний заряд боротьби за національне визволення і може бути виправданий» [2].

Прагнучі донести свої переконання до української інтелігенції, самостійники як і раніше стикалися з непорозумінням з боку і соціалістичних, і поміркованих українських діячів. Михайло Грушевський вбачав у Міхновському людину «зі здібностями і ще більше амбіціями, із сильним нахилом до авантюризму, інтриги і демагогії». Симон Петлюра критикував його на сторінках часопису «Україна», звинувачував в «обмеженості і вузькості» [4].

Таке ставлення більшості до самостійників, і в тому числі до Міхновського, Чикаленко пояснював тим, що до 1917 року «українці, навіть у найфантастичнішій програмі своїй, далі автономії не пішли» [4].

З березня 1917 року М. Міхновський, за свідченням П. Мірчука, зробив спробу утворити організаційний цент самостійницьких сил. П. Мірчук називає орган державного правління, який прагнув утворити Міхновський «Українською Центральною Радою» [3]. У результаті переговорів представників різних напрямків національного руху – ліберальних об'єднана організація, яка отримала назву – Українська Центральна Рада.

Наступним етапом поширення ідей самостійності Микола Міхновський вважав створення української армії. «Перше завдання – це творити власну військову силу всіма засобами, які до того будуть надаватися. Мусимо

розвинути шалену агітацію серед війська – на фронті й у запілля. Мусимо й будемо вимагати від командування, щоб виділило українців в окремі національні частини. В разі спротиву – а він буде напевно – будемо творити частини, не питаючись», – цитував плани Міхновського його соратник Вартоломій Євтимович [5].

Центральна Рада не могла сприйняти українізацію війська, ініційовану М. Міхновським. Створені перші українські військові частини – Полк імені Богдана Хмельницького та Полк імені гетьмана Полуботка – не визнавалися за правомочні. «...В українському громадянстві позначилося два напрямки: національний, із М. Міхновським на чолі, стояв за творення власної армії, та соціалістичний, із Винниченком, табір української революційної демократії, який вважав за непотрібне, навіть за шкідливе, творення власної армії», – зазначає Н. Полонська-Василенко [9, с. 157].

Небезпечного й одержимого незручною ідеєю опонента Миколу Міхновського просто видалили з поля зору. «Спроби Міхновського організувати національний рух, у тому числі й серед військових, за створення української національної держави наштовхнулись на лютий спротив з боку Грушевського, Винниченка та Петлюри. Щоб усунути з політичного поля Міхновського, його було відправлено на фронт», – пише професор І. Белебеха [5].

Стосунки з гетьманом Павлом Скоропадським також виявилися непростими. Незважаючи на такі обставини, Гетьман серйозно розглядав Міхновського як кандидатуру на посаду прем'єр-міністра Української Держави.

Врешті, гетьмана переконали не призначати Міхновського прем'єр-міністром, і він запропонував йому посаду свого особистого радника. Від цього М. Міхновський, звичайно, відмовився. Разом з УДХП він став в опозицію до гетьманського режиму і доклав чимало зусиль, щоб трансформувати гетьманський політичний режим [2].

Під час громадянської війни М. Міхновський у 1920 р. опиняється у Новоросійську. Згодом оселяється на Кубані у станиці Полтавській. У 1924 р. повертається до Києва. Наприкінці квітня – початку травня 1924 р. його було заарештовано ГПУ, кілька днів постійно вели допити. Згодом звільнили.

У травня цього ж року М. Міхновського було знайдено повішеним у садібі Шеметів на Жиланській. «Він постав перед неминучими більшовицькими репресіями, був схоплений чекістами, після тортур написав на паперовому клаптику: «Ніж вони мене, краще я сам себе» [3] – і повісився. Важко повірити, що такий енергійний борець покінчив добровільно життя самогубством, вважаючи справу самостійної України програною» [3], – зазначає професор Василь Яременко.

Джерела та література

1. Бутенко А. П. Актуальність досліджень політичної трансформації поглядів М. Міхновського. *Молодь, освіта, наука, культура і національна самосвідомість. Збірник матеріалів VIII Всеукраїнської науково-практичної конференції*. Київ, 2005. С. 117 –120.
2. Герої нації: Микола Міхновський. URL : https://pidyarkiv.io.ua/s27222/geroe_naciemikola_mihnovskiy.
3. Історичні постаті «Микола Міхновський: штрихи до політичної біографії». URL: <http://history.vn.ua/article/142.html>.
4. Микола Міхновський: Життя і Слово. URL: <http://www.libros.am/book/read/id/251954/slug/mikola-mikhnovskijj-zhittya-i-slovo>.
5. Микола Міхновський. Життя проти течії. *Дзеркало тижня*. 2012. N15.
6. Міхновський М.І. PROFESSION DE FOI МОЛОДИХ УКРАЇНЦІВ. URL: <http://constituanta.blogspot.com/2011/07/profession-de-foi-1893.html>.
7. Міхновський М. І. Самостійна Україна. Київ, 2003. 80 с.
8. Міхновський М. І. Основний закон «Самостійної України» спілки народу українського / Микола Іванович Міхновський [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://constituanta.blogspot.com/2011/08/1905_05.html.
9. Найтов В.В. Видатні особистості України. Харків, 2007. 400 с.

Микита Балюк

ЕТНОНАЦІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ ПЕРІОДУ УЦР (Тези виступу)

Яким чином етноси впливали на ситуацію в Україні у 1917-1918 роках? У своїй першій відозві «До Українського народу» УЦР обіцяє вибори на основі загального, рівного, прямого виборчого права, і висловлюється на підтримку федеративного принципу державного устрою Росії: «Уперше, український тридцятип'ятимільйонний народ, ти будеш мати змогу сам за себе сказати, як хочеш жити як окрема нація» [7, с. 38-39].

Що розумілося під «народом українським» не уточнюється. Робиться це в І Універсалі: «до українського народу... селян, робітників, трудящого люду» [7,с.101]. Очевидно, що таке трактування викидає поза межі цього самого «українського народу» буржуазію та інших «нетрудящих».

Навіть у батька Української революції немає чіткого визначення поняття «український народ». Як зауважує О. Прицак, у М. Грушевського терміни «нарід» і «державна» взяті з різних систем, які в основному неспівмірні. «Нарід» у Грушевського – це поняття метафізики романтичного періоду, а його «державна» – це анархістсько-соціалістичний термін Прудона

– Драгоманова. При цьому «нарід» не є чітко визначеною дефініцією, а ідея «селянськості» України, як самотнього носія ідеї «народу», запозичена Грушевським у М. Драгоманова. Щоправда, ідея автономії Грушевського спиралася на саме етнічний принцип, а не на історико-економічний регіоналізм» [5, с. 35-36].

Юридично всі люди, які проживали на інкорпорованих до складу Російської імперії територіях, були підданими, а не «народом». Населення поділося за становою ознакою, а не за національною, хоча держава і надавала преференції російськомовним та офіційним, синодальним, православним. Відверто кажучи, поняття «національність» у межах Російської імперії було етнографічним, історичним, можливо, становим, але аж ніяк не політичним.

У 1861 р. селянам були надані, сучасною мовою, «громадянські» права. І лише через 2 покоління, в 1917 р., усі піддані Романових були оголошені «громадянами», рівними між собою в усіх правах. Право відносити себе до тієї чи іншої національності, конфесії або політичної течії було приватним правом конкретної людини і державою не регулювалося [8, с. 84].

Проблема полягала тут у тому, що УЦР прагнула за допомогою демократичних процедур установити новий правовий порядок, насамперед стосовно українців, чії права були обмежені, знехтувані або не визнані імперією. Дії Тимчасового уряду, головним завданням якого полягало утримання ситуації у правовому полі, УЦР трактувала як шовінізм по відношенню до українського народу.

На 1917 рік український народ був роз'єднаний, дві його частини, які впродовж століть були роз'єднані і функціонували в межах різних політико-правових та економічних систем і були мало знайомі одне з одним. За висловом Ярослава Грицака: «Війна і революція сильно заактивізували перехід «селян у націю» [2, с. 103]. Так само не встигли сформуватися і політичні сили, які б адекватно відображали, висловлювали, формулювали політичні інтереси різних його соціальних, релігійних, а головне етнічних груп і верств. Можливо, УЦР від початку своєї «державотворчої» діяльності бачила українськомовних людей як громадян (власне «український народ»), а інших – як народи неукраїнські, які «живуть на нашій землі» і які «дружно з нами стануть до праці коло організації автономії України» [7, с. 101].

21 листопада керівництво держави проголосувало за початок мирних переговорів з Центральними державами. Зробили вони це з подачі Генерального секретаріату, якщо точно – вісьмох з чотирнадцяти його членів, які підписали відповідний протокол засідання уряду [8, с. 54, 290-291].

На порозуміння з національними меншинами лідери УЦР витратили липень. Власне, юридичного терміну такого тоді не існувало. За царату

існував термін «інородці», який підкреслював «невеликоросійське» походження його носія. Конкретно у липні 1917 р. йшлося про порозуміння з представниками різноманітних «революційних» організацій неукраїнського національного походження.

2 липня формулу «порозуміння» обговорювала Мала рада. Тоді «максимумом для національних меншостей було визнано 30%. 7 липня на черговому засіданні роботу «над процентовим відношенням для національних меншостей» продовжили, при чому резолюції не було винесено. 9 липня Мала рада ухвалила, «щоби звернулась через Генеральний секретаріат до національних меншостей з повідомленням про умови згоди і закликом до організації». На 14 липня призначили і день спільного засідання [8, с. 120-121]. Перше засідання Малої Ради за участі національних меншин відкрилося на три дні раніше – 11 липня. Протокол засідання відзначає: «збори дуже численні» [7, с. 175].

Російську меншину в Малій раді представляло восьмеро осіб (на засіданні повідомлялося, що представники більшовицької партії до складу Ради увійти відмовилися), єврейську – чотирнадцять, четверо – польську, загалом – двадцять шість осіб. Українських соціалістів нараховувалося тридцять чотири [8, с. 120-121].

Альтернативою Установчим зборам мав стати «З'їзд народів» – «золотим сном народів» пізніше назвав його М. Грушевський. «Матеріали з'їзду народів» говорять, що «на перший день з'їзду зібралось всього 50 делегатів... представники білорусів, латишів, естів, литвинів, кримських татар, грузинів, донських козаків (які були станом, а не народом – М.Б.) і євреїв. Від багатьох інших народів (але яких саме, завбачливо не вказано – М.Б.) надійшли телеграми, що їхні представники їдуть на з'їзд» [7, с. 288].

Взагалі їхні погляди на проблему державного реформування пост-імперської Росії були такими:

- 1)російські організації: «федерація і широка автономія країв та народів»;
- 2)єврейські організації: «персонально-національна автономія»; створення незалежної єврейської держави в Палестині;
- 3)українські організації: визнання за народами права на самоозначення аж до відокремлення і формування власної держави (за М. Грушевським), всі ми...є хазяї Росії і всі повинні нею правити (за С. Петлюрою);
- 4)польські організації: утворення незалежної національної держави;
- 5)грузинські організації: «потрібна міцна організація і об'єднання національностей»;
- 6)латиські організації: забезпечення національних прав;
- 7)литовські організації: «Литва мусить бути самостійною державою»;

- 8) кримсько-татарські організації: «Треба народам самим шукати собі дороги» (Кримсько-татарська учительська спілка);
- 9) забайкальські буряти: «при об'єднанні всіх бувших недержавних народів Росії вони зможуть упорядкувати державу так, як самі захотять»;
- 10) козачі організації: «будемо боронити свої права» (донські козаки); «нас, козаків, може задовольнити тільки демократична республіка на основах широкої федерації» (Рада козачих військ) [7, с. 299-312].

Джерела та література

1. Всесоюзная перепись населения 1926 года. URL: http://demoscope.ru/weekly/ssp/sng_nac_26.php?reg=1752.
2. Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX – XX ст. Київ, 2000. 360 с.
3. Латиш Ю. В. Влада і революція: сто років потому. *Ліва*. 2017. URL: <http://liva.com.ua/1917-2017.html>.
4. Первая всеобщая перепись населения Российской Империи 1897 г. 2014. URL: <http://www.demoscope.ru/weekly/ssp/census.php?cy=0>.
5. Прицак О. Й. Історіософія та історіографія Михайла Грушевського. Київ, 1991. 79 с.
6. Україна: політична історія XX – поч. XXI ст. Ред. рада: В.Литвин та ін. Київ, 2007. 1028 с.
7. Українська Центральна Рада: документи і матеріали у 2 т. Т.1. Київ, 1996. 589 с.
8. Яневський Д. Проект «Україна» або таємниця М. Грушевського. Харків, 2011. 410 с.

Елізавета Гомон

МІГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ, ДЕМОГРАФІЯ ТА ЗМІНИ ЕТНІЧНОГО СКЛАДУ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ НАПРИКІНЦІ ХІХ – У ПЕРШІЙ ЧВЕРТІ ХХ СТ.

Уся історія розвитку людства нерозривно пов'язана зі змінами динаміки чисельності і відтворення населення. Говорити про демографічний розвиток будь-якого етносу у історичному контексті досить важко, що пояснюється відсутністю достовірних статистично-довідкових матеріалів, які б дали можливість з достатньою точністю відобразити характер демографічних змін. У демографічному плані початок ХХ ст. насичений подіями, які відіграли для українського народу та його становлення надзвичайно важливе значення. Перш за все, це Українська революція 1917 – 1920 рр. та Перша світова війна. Тому дослідження міграційних процесів та змін етнічного складу населення України кінця ХІХ – початку ХХ ст. має значення не лише

для розуміння зовнішніх ознак етносу, а й для визначення місця та ролі українців серед інших народів, розуміння складного шляху етногенезу нашого народу.

Виходячи з поставленої проблеми, **метою дослідження** є аналіз міграційних процесів, демографії та змін етнічного складу населення України наприкінці XIX – першої чверті XX ст.

На початку XX ст. український народ не мав своєї держави. Його землі загальною площею 700 тис. квадратних км. було переділено між Росією та Австро-Угорщиною.

За даними П. Овдієнко, населення України за 1800 – 1900 рр. зросло, практично, утричі – з 11,3 млн. до 33 млн. осіб. Чистий приріст в 20 млн. – рекордний і безпрецедентний – не випадково історики-демографи говорять про «демографічний вибух» у XIX с. Таке зростання населення пов'язано з декількома факторами: 1) загальна стабілізація становища в Європі, яка настала після анти наполеонівських воєн і яка підтримувалась імперськими урядами Росії та Австрії; 2) воєнні дії практично не торкнулися абсолютної більшості українських етнічних земель; 3) відійшли в минуле татарські набіги (з ліквідацією Кримського Ханства у 1785 р.); 4) припинились самовільні «наїзди» бунтівної польської шляхти [4, с. 142].

За дослідженнями С. Макарчука, на межі XIX-XX ст., за матеріалами Першого загального перепису населення Російської імперії 1897 р. та австрійського й угорського державних переписів 1900 р., а також за іншими даними, у світі проживало близько 26,4 млн українців. З того числа в Росії, за згаданим переписом, налічувалося 22 380,6 тис. осіб (84,46%), Австро-Угорщині - 3 814,9 тис. чол. (14,40%). Близько 215 тис. (менше 1%) проживало поза межами обох імперій, зокрема в США, Канаді, Бразилії. В наступні періоди динаміка чисельності українців, як і населення України загалом, характеризувалася значними відмінностями, зумовленими насамперед політичними й економічними факторами.

У період 1900 - 1914 рр. динаміка чисельності українців вирізнялася великою рухливістю, переселенням селян підросійської України в східні області та губернії імперії, еміграцією галицького, буковинського та закарпатського селянства, міських низів у заокеанські країни. Еміграції підлягало населення західних українських земель у Росії [3, с. 94 – 95].

На початку XX ст. переселенський рух з України у Сибір, Далекий Схід, Казахстан і Середню Азію значно активізувався. На якийсь час інтереси українського й російського селянства, з одного боку, і правлячих поміщицько-урядових кіл - з іншого, в питанні переселення ніби збіглися. Після селянської реформи уряд з метою зняти соціальну напруженість на селі й ефектив-

ніше освоїти природні багатства східних земель зробив певні кроки назустріч селянським побажанням, а селянство максимально хотіло цим скористатись. Російський уряд створив для справ переселення селян спеціальний орган - Обласну земельну переселенську організацію, що мала спрямовувати переселення з Воронежської, Київської, Полтавської, Харківської, Херсонської, Чернігівської та Волинської губерній. У губерніях були створені землеоблаштувальні комісії, у повітах - повітові. Почав видаватися журнал "Известия областной земской переселенческой управы", який рекламував умови переселення, пільги і вигоди для переселенців. Селянам обіцяли наділи в 15 десятин на особу чоловічої статі, позику в 100 крб., звільнення на три роки від оподаткування і невеликий земельний податок у майбутньому - 15-20 коп. щорічно за десятину землі. Для власних потреб, зокрема для забудови, селянам дозволялося рубати ліс у державному лісному фонді [2, с. 257 - 258].

Особливо активізувалось переселення українських селян на схід з 1907 р., що можна проілюструвати на прикладі Волині. Так, за даними Челябінської і Сизранської реєстрації впродовж 11 років (від 1896 р. до 1907 р.) з Волинської губернії на Сибір пройшло через пункти реєстрації 1659 сімей, а всього з членами сімей і одиницями - 10 781 осіб. Однак вже лише за 1907 р. ті самі пункти зареєстрували перехід 1516 волинських сімей, усього 8665 осіб. Крім цього, на Сибір прийшли 2303 ходаки з Волинської губернії. У 1908 р. потік переселенців з Волині становив 1806 сімей, 11 148 переселенців, 1645 ходаків; у 1909 р. — відповідно 1564, 5796, 2322. Отже, лише за три роки (1907-1909) з Волині на Схід переселилося 29 609 осіб і прийшли в пошуках «долі» 6270 ходаків.

У Сибіру й на Далекому Сході частка українців з 1897 до 1917 рр. зросла з 3,9 до 8,4%, а кількісно — з 223,9 тис. до 899,3 тис. осіб. Майже половина з них розмістилася на Далекому Сході, де їх частка збільшилася з 5,9 до 21,7%. У Приморській та Амурській областях українці до 1917 р. були з росіянами основним етнічним компонентом, становлячи відповідно у названих областях 48,2 і 43,2%. Зросла частка українців у Казахстані та Середній Азії — до 7,1%, в тому числі в Казахстані — 10,5%.

Незважаючи на значний переселенський вплив українського населення на схід, початок сторіччя відзначався його динамічним збільшенням і в межах національної території. За порівняльними показниками переписів 1897 р., 1917 р., чисельність українців у регіоні Лівобережної України (Чернігівська, Полтавська, Харківська губернії) зросла з 6118,7 тис. до 8176,9 тис. осіб, або на 33,64%; регіоні Правобережної України (Київська, Волинська, Подільська губернії) - з 7357,5 до 9363,6 тис. осіб, або на 27,27%; регіоні так званої Новоросії (Катеринославська, Херсонська, Таврійська, Бессарабська

губернії і Донська область) - з 4628,9 до 6568,8 тис. осіб, або на 41,92%. Особливо разючим було збільшення українців у Таврійській губернії із 611,1 тис. до 900,5 тис. осіб, тобто на 47,36%. Всього ж чисельність українців у межах Російської імперії зросла з 22 380,6 тис. до 31 012,9 тис. осіб, або на 38,62%.

За 20-річчя (1897-1917 рр.) різких змін у національному складі відповідних територій України не відбулося. Найбільш українськими за складом населення в 1917 р. були губернії: Полтавська (94,1%), Харківська (85,7%), Подільська (80,1%), потім — Київська (75,5%), Волинська (69,7%), Чернігівська (67,4%), Катеринославська (65,8%). У Херсонській губернії українці становили 52,7%, Таврійській — 47,1% [1, с. 435-438; 3, с. 96-97].

Перша світова війна мала колосальний вплив на демографічну ситуацію на українській теренах. Війна втягнула величезну масу населення до бойових дій, сотні тисяч мирного населення зірвалися з місць постійного проживання і як біженці шукали захисту в інших краях. Мирне населення гинуло на місцях фронтових дій, занепадали міста, порушився природний рух населення.

Вже з перших днів війни розпочались жорстокі репресивні дії щодо населення західноукраїнських земель. Російські окупаційні війська організували справжній терор проти українського населення Галичини. На січень 1915 р. велика кількість біженців осіла як на території Австро-Угорщини, так і в східних українських губерніях: Катеринославській - 250 тис., Харківській - 121 тис., Донській області - 80 тис. та ін. Чимало біженців залишилися в Ставропольському краї, Бессарабській і Подільській губерніях: 328 819 осіб знайшли місце в містах, зокрема 30 тис. - у Харкові і 30 тис. - у Катеринославі. З усієї маси біженців три чверті розмістилися в Україні та багато опинилося в Сибіру [3, с. 101-102].

Значними були втрати українського населення з обох боків фронту через пошесні хвороби та зменшення природного приросту. Великі випробування випали на долю українського народу в роки Української революції. Війна втягнула тисячі громадян до формувань Центральної Ради, гетьманату, Дієвої армії Директорії, формувань Н. Махна та УГА. Галицька армія, яка перейшла через Збруч у липні 1919 р. (приблизно у 50 тис. вояків), до початку 1920 р. скоротилася майже до 20 тис. У чисельних показниках українського народу як на сході, так і на заході 1917-1920 рр. дали від'ємний результат. У 1920 р. за обліком населення в межах інших територій колишньої Російської імперії налічувалося 28 375,8 тис. українців. Це на 2647,1 тис. менше, ніж у 1917 р. [2, с. 271-272]

Отже, як ми бачимо з наведених даних, демографічна ситуація в Україні кінця XIX – 20-х років XX ст. не була стійкою. Україна зазнала тяжких втрат

в роки Першої світової війни та в 1917 – 1920 рр. Це все украй негативно вплинуло на демографічні процеси.

Джерела та література

1. Кабузан В. М. Украинцы в мире. Динамика численности и расселения 20-е годы XVIII века – 1989 год. Москва, 2006. 658 с.
2. Макарчук С. А. Етнічна історія України. Київ, 2008. 471 с.
3. Макарчук С. А. Етнографія України: Навч. посібн. Львів, 2004. 520 с.
4. Овдієнко П. П. Історична географія : навч.-метод. посіб. Ніжин, 2000. 165 с.

О. Кривицький, Є. Золотих

ТЕРИТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ : ДЕМОГРАФІЧНИЙ, ЕТНІЧНИЙ ТА ПОЛІТИЧНИЙ АСПЕКТИ

Визначення та захист кордонів – одне з провідних завдань будь-якої держави. 100 років тому перед урядом УНР постало саме це питання. Метою цієї розвідки є дослідження питання як і за яких умов, змінювалися кордони України протягом 1917-1918 рр.

Територіальна структура держави виростає з історичного досвіду, а також тривалого співіснування людських спільнот. Сучасний національно-територіальний простір України є результатом тривалої еволюції, оскільки, на кожному новому історичному етапі, тут виникали нові центри тяжіння і нові просторові конфігурації.

Чотирирічна збройна боротьба українського народу за національне визволення справила такий позитивний вплив на його самосвідомість, наслідки якого відчувалися протягом усього ХХ ст. Період Української революції становив суцільний прорив для української нації в розв'язанні територіальних питань. Українська держава, утворена в результаті піднесення національно-визвольного руху, спромоглася правовим шляхом визначити власну територію та кордони.

Початок вирішення територіальної проблеми української нації нерозривно пов'язаний із державотворчою діяльністю Української Центральної Ради (УЦР). Утворена як керівний орган національно-визвольного руху, Центральна Рада на початку своєї діяльності висунула гасло національно-культурної автономії українського народу. Перед Центральною Радою постало завдання наповнити вимогу національно-територіальної автономії України реальним змістом, адже автономія мала існувати у певних територіальних межах, які на той час офіційно не були визначені. У громадсько-політичних

колах Російської імперії XIX ст. Україна фігурувала як певний етнічний регіон, ніяким чином не окреслений адміністративно-територіальним поділом.

У рефераті Ф. Матушевського «Права національних меншостей», прочитаному перед учасниками Українського Національного конгресу 6 квітня, велика увага приділялася питанню території. В українських політичних колах на той час найбільш поширеною була думка про визначення її за етнографічним принципом. Тобто, українськими вважалися території, на яких більшість місцевого населення становили українці. Саме такий принцип і відстоював доповідач. За його визначенням, Україною називали «край, заселений поспіль нашим українським народом». Цей край політично перебував у складі двох імперій - Російської та Австро-Угорської. Українські землі, що входили до складу Російської імперії, називалися Наддніпрянською Україною. Спираючись на етнографічний принцип, у 1917 р. українськими могли вважатися такі адміністративно-територіальні одиниці:

✓ У повному складі Волинська, Катеринославська, Київська, Подільська, Полтавська, Харківська, Херсонська губернії;

✓ Чернігівська губернія (за винятком чотирьох північних повітів: Мглинського, Новозибківського, Стародубського, Суразького);

✓ Таврійська губернія (без Криму);

✓ Грубешівський, Томашівський та Влодавський повіти Холмської губернії;

✓ Катеринодарський (51,8 % українців), Єйський (73,9 % українців) і Темрюцький (75,2 % українців) відділи на Кубані;

✓ Хотинський повіт (79% українців) Бессарабської губернії;

✓ Брестський (64,4% українців) та Кобринський (79,6 % українців) повіти Гродненської губернії;

✓ Бирюченський (69,3 % українців), Богучарський (82,2 % українців), Валуйський (52,9 % українців), Острогозький (93,5% українців) повіти Воронізької губернії;

✓ Таганрозький округ (61,7 % українців) Облесті Війська Донського;

✓ Грайворонський (57,3 % українців), Новооскольський (50,8 % українців), Путивльський (51,9 % українців) повіти Курської губернії;

✓ Медвеженський (58,4 % українців) та Новогригорівський (50,7 % українців) повіти Ставропольської губернії [1].

Критерієм, за яким ці землі були віднесені до України, слугувало кількісне переважання українців у складі населення. На вищезазначених територіях вони становили від 50 до 97% усіх мешканців. Окреслена таким чином територія Наддніпрянської України займала площу 513 тис. км². За переписом 1897 р., на ній проживало понад 30 млн. чол., у 1917 р., - певно, більше 40 млн. осіб [2].

Усі українські етнічні землі перебували у сфері компетенції УЦР як представницького органу всіх українців. Під час виборів нового складу Ради більше половини місць було віддано саме під територіальне представництво. 10 червня 1917 р. вона видала I Універсал, який, по суті, являв собою декларацію про намір явочним порядком запровадити автономію України. 15 червня УЦР створила свій виконавчий орган — Генеральний Секретаріат [3, с. 59].

Із визнанням Генерального Секретаріату вищою крайовою владою одразу ж постало питання про територіальні межі автономії. Українці наполягали на етнографічному принципі. Але оскільки попередній адміністративний устрій не враховував етнічний склад населення, з'ясувалося, що в російських губерніях існують повіти з українським населенням і навпаки. Дані перепису 1897 р. щодо національної належності населення вимагали перевірки, а це могло затягнути переговори на невизначений час. Із метою запобігти цьому Тимчасовий уряд таки переконав Генеральний Секретаріат поки не фіксувати в угоді кордони української території, визнавши за усною домовленістю предметом управління Генерального Секретаріату територію дев'яти основних українських губерній - Волинської, Катеринославської, Київської, Подільської, Полтавської, Таврійської, Харківської, Херсонської та Чернігівської. Малодосвідчені українські політики легко погодилися на цю пропозицію, яка досить швидко обернулася для України негативними наслідками.

Сторони досягнули принципової домовленості про підготовку статуту автономної України, причому розробити його мала сама Центральна Рада, а Тимчасовий уряд тільки затвердити. Основні домовленості, досягнуті в результаті переговорів, були зафіксовані у двох паралельних документах — Декларації Тимчасового уряду та II Універсали УЦР. 30 червня УЦР розглянула й ухвалила текст II Універсалу. Після того, як результати домовленостей були 3 липня затверджені урядовою декларацією Тимчасового уряду, відбулось урочисте оприлюднення II Універсалу.

4 серпня була ухвалена «Тимчасова інструкція Генеральному Секретаріатові Тимчасового уряду на Україні». Цей документ перекреслював більшість досягнутих домовленостей. Найбільшої поразки українська сторона зазнала у питанні про територіальні межі автономії.

Попри усну домовленість про поширення компетенції Генерального Секретаріату на дев'ять губерній, «Інструкція» обмежувала територію автономної України лише п'ятьма губерніями. У ній ішлося: *«Повноваження Генерального Секретаріату розповсюджуються на губернії Київську, Волинську, Подільську, Полтавську і Чернігівську, за винятком повітів Мглинського, Суразького, Стародубського та Новозибківського, вони можуть*

бути розповсюджені й на інші губернії, або їх частини у випадку, якщо утворені в цих губерніях на основі постанови Тимчасового уряду земські установи висловляться за бажаність такого розповсюдження» [3, с.214]. За «Інструкцією» від України відривалися найбільш розвинуті в економічному відношенні регіони - Харківщина, Донбас, Криворіжжя; райони виробництва сільськогосподарських продуктів і сировини - Херсонщина і Таврія, великі промислові міста — Харків, Катеринослав, Одеса; порти Чорного моря. Звужувалася також компетенція Генерального Секретаріату, який був позбавлений керівництва військовими, судовими, продовольчими справами, транспортом і зв'язком.

Таким чином, перша в новітній історії автономна Україна охоплювала лише близько половини українських етнографічних земель і складалася з Київської, Волинської, Подільської, Полтавської та Чернігівської (без 4 північних повітів) губерній.

У резолюціях про поділ України та про сучасний політичний стан з'їзд засудив «Інструкцію» Тимчасового уряду й ухвалив: *«На всій Україні в етнографічних межах вищою владою являється Українська Центральна Рада і відповідальний перед нею Генеральний Секретаріат. Слобідська Україна (губ. Харківська і українські частини Вороніжчини та Курщини) з цього часу повинна бути приєднана до автономної України і як і усі українські губернії, вона буде підкорятись Временному правительству тільки через Генеральний Секретаріат»* [4]. Обрана на з'їзді Рада Слобідської України, що перебувала у Харкові, головним своїм завданням визначила боротьбу за приєднання до автономної України.

30 жовтня 1917 р. на Сьомій сесії Центральної Ради М. Грушевський доповів Про роботу комісії з вироблення автономного статуту України, тобто її конституції. Комісія у складі 100 осіб, створена під час П'ятих загальних зборів УЦР (20 червня - 1 липня 1917 р.). Представила на розгляд Центральної Ради проект конституції, Територія України охоплювала переважну більшість українських етнографічних земель, що входили до складу Російської держави. Вперше йшлося про зв'язок із західноукраїнськими землями: за сприятливих умов і на основі вільного волевиявлення вони також могли прилучитися до УНР. Територія України оголошувалася неподільною, складалася із земель, які мали право самоврядування. Проте широкого обговорення проекту конституції загальними зборами не відбулося з огляду на бурхливі політичні події, що розгортались у місті.

У територіальному питанні сесія ухвалила: *«Виконуючи волю трудячого народу, висловлену в численних постановах селянських, національних та загальнотериторіальних (губерніальних і повітових) з'їздів і різних*

політичних та громадських організацій... поширити в повній мірі владу Генерального секретаріату на всі відмежовані землі України, де більшість людності є українською, а саме - Херсонщину, Катеринославщину, Харківщину, материкову Таврію, Холмщину, частину Курщини та Вороніжчини».

7 листопада УЦР було ухвалено III Універсал, яким проголошувалося створення Української Народної Республіки (УНР) як федеративної частини Російської демократичної держави. За цим актом до складу Української Народної Республіки увійшла більшість українських етнографічних земель, розширивши її територію у порівнянні з «Інструкцією» Тимчасового уряду з п'яти до дев'яти губерній: «До території Народної Української Республіки належать землі, заселені у більшості українцями: Київщина, Поділля, Волинь, Чернігівщина, Полтавщина, Харківщина, Катеринославщина, Херсонщина, Таврія (без Криму). Остаточне визначення границь Української Народної Республіки щодо прилучення частини Курщини, Холмщини, Вороніжчини і суміжних губерній та областей, де більшість населення українська, має бути встановлене по згоді організованої волі народів» [3, с. 400]. На жаль, прагнучи зберегти федеративну Росію, УНР залишила поза увагою питання адміністративно-територіального розмежування та визначення власних кордонів.

М. Грушевський вважав стару імперську адміністративно-територіальну систему, що складалася з повітів та губерній, застарілою й непридатною для України. Він особисто розробив принципи, покладені в основу нового адміністративно-територіального поділу. Адміністративно-територіальний поділ УНР за законом від 6 березня 1918 р [5].

Таблиця 1

Адміністративно-територіальний поділ УНР за законом від 6 березня 1918 р

Назви земель	Території, що входять до складу земель	Адміністративні центри земель
Підляшшя		Берестя
Волинь	Володимирський, Ковельський, Луцький, частина Дубенського повітів	Луцьк
Погорина	Ровенський, Острозький, Заславський, Кременецький, південна частина Дубенського, західна частина Старокосянтинівського повітів	Ровно
Болохівська земля	Житомирський, Новоград-Волинський, частина Бердичівського, Літинського і Вінницького повітів	Житомир
Деревська земля	Радомишльський і Овруцький, Київський без південної частини, північна частина Ровенського, частина Мозирського повітів	Іскорость

КРУГЛИЙ СТІЛ ДО 100-ЛІТТЯ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917-1921 РОКІВ

Дреговицька земля		Мозир
Київ з околицею 20 - 30 км	Київ з околицею до Ірпіня і Стугни і за Дніпром приблизно на 20 верст	Київ
Поросся	Васильківський, Сквирський, Таращанський, південна частина Київського і східна частина Бердичівського повітів	Біла Церква
Черкащина	Черкаський, Канівський, Чигиринський, частина Звенигородського повіту	Черкаси
Побожжя	Уманський, Гайсинський, частини Липовецького, Балтського і Єлисаветградського повітів	Умань
Поділля	Кам'янецький, Проскурівський, Ушицький, Летичівський, більша частина Могилівського і Старокостянтинівського повітів	Кам'янець-Подільський
Брацлавщина	Вінницький, Брацлавський, частини Літинського, Липовецького, Могилівського й Ямпільського повітів	Вінниця
Подністров'я	Ольгопільський, Тираспольський, частини Ямпільського, Балтського і Ананівського повітів	Могилів-Подільський
Помор'я	Одеський (крім західної частини), частини Ананівського, Єлисаветградського і Херсонського повітів	Миколаїв
Одеса з околицею	Одеса в території до Дністровського лиману	Одеса
Низ	Більша частина Єлисаветградського, Олександрійського і частина Верхньодніпровського повітів	Єлисаветград
Січ	Катеринославський, частини Верхньодніпровського й Херсонського і прибережна смуга Новомосковського й Александрівського повітів	Катеринослав
Запоріжжя	Мелітопольський і Бердянський повіти	Бердянськ
Нове Запоріжжя	Херсонський (без західної і східної частини), Дніпровський повіти	Херсон
Азовська земля	Маріупольський, Павлоградський і Александрівський (без західної і північної частини) повіти	Маріуполь
Сіверщина	Мглинський, Суразький, Новозибківський, Стародубський, Новгород-Сіверський повіти	Стародуб

Чернігівщина	Чернігівський, Городянський, Остерський, Сосницький, частини Козелецького, Ніжинського і Борзенського (по лінії залізниці приблизно) повітів	Чернігів
Переяславщина	Переяславський, Прилуцький, Пирятинський, частини Козелецького, Ніжинського, Борзенського і Золотоніського повітів	Прилуки
Посем'я	Кролевецький, Глухівський, Конотопський, Путивльський, частина Рильського повіту	Конотоп

Посулля	Роменський, Лохвицький, Гадяцький, частини Лубенського й Миргородського повітів	Ромни
Самара	Кременчуцький, Кобеляцький, Новомосковський, частини Золотоніського й Хорольського повітів	Кременчук
Полтавщина	Зіньківський, Полтавський, Костянтиноградський, частини Миргородського й Хорольського, Валківського, Охтирського й Богодухівського повітів	Полтава
Слобідщина	Сумський, Лебединський, більша частина Охтирського й Богодухівського, Суджанський, Грайворонський повіти	Суми
Харків з околицями	Харківський, частини Валківського і Білгородського повітів	Харків
Донеччина	Зміївський, Ізюмський, Вовчанський, Куп'янський, частини Корочанського і Білгородського повітів	Слов'янськ
Подоння	Новооскольський, Бирюченський, Острогозький, Богучарський, частини Корочанського й Старобільського повітів	Острогожськ
Половецька земля	Старобільський, Слов'яносербський і Бахмутський повіти	Бахмут

Подано за: [5].

Як видно з таблиці, намагаючись представити Україну у вигляді окремих «земель», М. Грушевський виходив із кількох критеріїв, а саме: прив'язки до географічних об'єктів (Подністров'я, Помор'я, Азовська земля), природно-кліматичних зон (Поділля, Волинь), етнографічного та історичного аспектів (Січ, Слобідщина, Русь, Половецька земля). Ухвалений Центральною Радою оригінальний і гармонічний адміністративно-територіальний поділ, складений М. Грушевським відповідно до природних, історичних і культурних реалій України, на жаль, ніколи не був запроваджений. Він лишився однією з пам'яток революційної законотворчості першої української держави. Але при уважному розгляді можна помітити його певну схожість з адміністративно-територіальним поділом сучасної України. Такі області, як Сумська, Одеська, Вінницька, Черкаська, Рівненська та ін. із незначними змінами відповідають "землям", визначеним Грушевським. Це наводить на думку, що напрацювання Центральної Ради у плані адміністративно-територіальних змін були використані її наступниками в радянські часи і враховані при утворенні в УРСР нових адміністративних одиниць.

У підсумку зазначимо, що у добу Центральної Ради в основному склалася територія української незалежної держави. Визнавши стратегічною метою утворення національно-територіальної автономії у межах українських етнографічних земель, національний передпарламент 10 червня заявив про це у своєму I Універсалі. Його наслідком стало проголошення 3 липня 1917 р. крайової автономії, що було занотовано у II Універсалі

УЦР. Утворена правовим шляхом українська автономія у складі Російської держави охоплювала спочатку лише п'ять губерній, приблизно половину власне українських земель. Із падінням Тимчасового уряду стало можливим її розширення. Проголошена у III Універсалі Центральної Ради Українська Народна Республіка обіймала територію дев'яти губерній. Завдяки Брестським мирним угодам до неї увійшли землі Холмщини і Підляшшя, з'явилася можливість розширення кордонів за рахунок українських земель на півночі, сході та південному сході.

Таким чином, до складу УНР протягом 1917 - 1918 рр. увійшли майже всі етнічні землі Наддніпрянської України. Висновок Енциклопедії українознавства, що Українська революція «піднесла знову гасло об'єднання всіх українських етнографічних земель і, незважаючи на труднощі, обняла майже всю суцільну етнографічну територію за винятком окраїн» [6], доведений змістом цього дослідження.

Джерела та література¹

1. Український національно-визвольний рух. С. 151 - 152;
2. Українці. Східна діаспора: Атлас. С. 6 - 7.
3. Енциклопедія українознавства. Загальна частина. Т. 1. Київ, 1994. С. 134.
4. Українська Центральна Рада: Документи і матеріали. Т. 1.
5. Український національно-визвольний рух. С. 792.
6. Грушевський М. Новий поділ України. *На порозі нової України: гадки і мрії*. Київ, 1991. С. 104 - 109.
6. Енциклопедія українознавства. Загальна частина. - Т. 1. - С. 23.

-

Олександр Коротаєв

АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ УСТРІЙ УНР

Лютнева революція 1917 року, прихід до влади Тимчасового уряду – усі ці події в імперії, яка розпалася на частини здебільшого за національним принципом, не давали можливості новій владі впритул підійти до питання зміни адміністративно-територіального поділу (далі АТП). У країні відбувалися соціальні і національні революції, постійна боротьба окремих політичних сил за владу. Майже всі політичні сили, які приходили до влади в Україні, намагалися створювати нові територіальні одиниці або вносили певні зміни в дореволюційний АТП і формували відповідні органи державного

¹ Джерела та літературу подано в редакції авторів статті.

апарату з метою змінити ситуацію на краще. Проте ліквідацію старого АТП і запровадження нового не можна було здійснити відразу, тому що для цього не було ні часу, ні коштів. Однак нововведення мали свою специфіку, яка полягала в тому, що землі України були розділеними свого часу між трьома могутніми державами – Російською Польською та Австро-Угорською, що визначило на значний термін своєрідність їх територіальної організації та органів управління.

Велике політичне значення в становленні незалежності України і початку нового устрою її території мала діяльність Центральної Ради в 1917-1918 роках. Питання щодо майбутнього АТП України було висвітлене у Третньому Універсалі Центральної Ради.

Третій Універсал Центральної ради (видержки щодо АТП):

«До установчих Зборів України вся власть творити лад на землях наших, давати закони й правити належить нам, Українській Центральній Раді, і нашому правительству - Генеральному Секретаріатові України.

Маючи силу і власть на рідній землі, ми тою силою й властю станемо на сторожі прав і революції не тільки нашої землі, але і всієї Росії.

Отож оповіщаємо:

До території Народньої Української Республіки належать землі, заселені у більшості Українцями: Київщина, Поділля, Волинь, Чернігівщина, Полтавщина, Харківщина, Катеринославщина, Херсонщина, Таврія (без Криму). Остаточне визначення границь Української Народньої Республіки, як що до прилучення частин Курщини, Холмщини, Вороніжчини, так і сумежних губерен і областей, де більшість населення українське, має бути встановлене по згоді зорганізованої волі народів» [5].

Таким чином згідно з III Універсалом Центральної Ради від 7 листопада 1917 року до території України визнано належними землі, заселені в більшості українцями. Це – Київська, Волинська, Подільська, Полтавська, Катеринославська, Таврійська (без Криму), Харківська, Херсонська та Чернігівська губернії (9 губ.), що поділялися на повіти та волості, тобто на Україні залишався старий, дореволюційний АТП. Проте в Універсалі, як ми бачимо, була заявлена і така нова позиція, що остаточне встановлення кордонів УНР, зокрема, «прилучення частин Курщини, Холмщини, Вороніжчини і суміжних губерній і областей, де більшість населення українська, має бути встановлене у відповідності з організованою волею народів».

Наступним чинником, що вплинув на адміністративно-територіальні зміни УНР був Брест-Литовський мирний договір (підписаний 27 січня (9 лютого) 1918 р., що являв собою мирну угоду між Українською Народною Республікою з одного боку та Німеччиною, Австро-Угорщиною, Туреччиною і

Болгарією з іншого; перший мирний договір у Першій світовій війні 1914-1918 рр.) [1].

За Брест-Литовським мирним договором радянська делегація змушена була визнати легітимність представництва УНР і незалежність самої республіки. За умовами договору, до складу УНР відходили Холмщина і Підляшшя, а Галичина і Буковина виділялися в окремий коронний край у складі Австро-Угорської імперії [1]. Таким чином Холмщина (територія нинішньої Польщі) та Підляшшя (територія нинішньої Польщі та Білорусі) за даним договором стали входити до складу України.

6 березня 1918 року Центральна Рада Української Народної Республіки прийняла Закон «Про адміністративно-територіальний поділ України», відповідно до якого територія УНР поділялася на землі, волості та громади. Мало бути створено 32 землі [3]. Однак цей проект так і не був втілений в життя. Михайло Грушевський хотів впровадити новий поділ, за яким кількість населення на землях мала складати приблизно 1 мільйон осіб. Закон «Про адміністративно-територіальний поділ України» був оприлюднений у виданні «Вісник Ради Народних міністрів Української Народної Республіки» від 15 березня 1918 р. у такому вигляді:

«§ 1. Поділ України на губернії й уїзди скасується.

§ 2. Українська Народна Республіка розділяється на такі землі:

1) Підляшшя, центр - Берест; 2) Волинь, центр - Луцьк; 3) Погорина, центр - Рівне; 4) Болхівська Земля, центр - Житомир; 5) Деревська Земля, центр - Іскорость; 6) Дреговицька Земля, центр - Мозир; 7) Київ з околицею (приблизно на 20-30 верст); 8) Поросся, центр - Біла Церква; 9) Черкащина, центр - Черкаси; 10) Побожжя, центр - Умань; 11) Поділля, центр - Кам'янець; 12) Брацлавщина, центр - Вінниця; 13) Подністров'я, центр - Могилів; 14) Помор'я, центр - Миколаїв; 15) Одеса з околицею; 16) Низ, центр - Єлизавет; 17) Січа, центр - Катеринослав; 18) Запоріжжя, центр - Бердянськ; 19) Нове Запоріжжя, центр - Херсон; 20) Азовська Земля, центр - Маріуполь; 21) Сіверщина, центр - Стародуб; 22) Чернігівщина, центр - Чернігів; 23) Переяславщина, центр - Прилуки; 24) Посем'я, центр - Конотоп; 25) Посул'я, центр - Ромен; 26) Самара, центр - Кременчук; 27) Полтавщина, центр - Полтава; 28) Слобідщина, центр - Суми; 29) Харків з околицями суміжними; 30) Донеччина, центр - Слов'янськ; 31) Подон'я, центр - Острогжськ; 32) Половецька Земля, центр - Бахмут.

§ 3. Остаточним розмежуванням Української Народної Республіки з сусідніми державами число земель може бути змінено.

§ 4. Про докладне розмежуване земель Раді народних міністрів поручається внести особний законопроект в можливо ближчим часі.

§ 5. Про організацію самоврядування й влади адміністративної, судової і військової, згідно з зазначеним в § 2 поділом на землі, Раді народних міністрів доручається ввійти в наскорішим часі з особним законопроектом.

§ 6. З заведенням нових органів самоврядування і влади земель губернські і уїздні установи будуть скасовані, а діловодство і майно їх буде передано в порядку, який буде установлений особним законом.

З оригіналом протоколу згідно.

Заступник Голови Української Центральної Ради Арк. Степаненко
Секретар Української Центральної Ради Мик. Чечель
Ствердив: в.о. Генерального Писаря Ів. Мірний» [3].

Таким чином Дреговицька земля (сучасна частина Гомельської області, Білорусь), Сіверщина (частина території сучасної Брянської області, РФ), Посем'я (частина сучасної Курської області, РФ), Слобідщина (частина сучасної Белгородської області, РФ), Харків з околицями суміжними (частина сучасних Курської та Белгородської областей, РФ), Донеччина та Подон'я (частина сучасних Воронежської та Белгородської областей, РФ) віднесені даним Законом до АТП України.

Як ми знаємо далі з історії, у нормативно-правовому акті під назвою «Закони про тимчасовий державний устрій України» від 29.04.1918 р., що був затверджений гетьманом Павлом Скоропадським, питання адміністративно-територіального устрою України не розглядалося [2].

Після Першої Світової війни, на Паризькій мирній конференції в 1919 - 1920 рр. було денонсовано Брест-Литовський мирний договір (з поверненням відповідних територій більшовицькій Росії) та введено у дію 14 пунктів Вільсона [6], за якими Холмщина та частина Підляшччя знову поверталися Польщі. Напроти, межі України, які були заявлені делегацією УНР на Паризькій мирній конференції не були враховані [4].

Отже підводячи підсумок існуючому АТП України за часів Центральної Ради, можна стверджувати, що він був дієвим нетривалий час і в основному лише на папері через те, що у Центральної Ради не було сил (політичних та військових) втілити даний АТП в дійсності і тим більше зберегти його в подальшому.

Джерела та література

1. Брест-Литовський мирний договір. URL: memory.gov.ua/publication/brest-litovskii-mirni-dogovir.
2. Закони «Про тимчасовий державний устрій України» від 29.04.1918 р. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/n0004300-18>
3. Закон «Про адміністративно-територіальний поділ України». URL: <http://www.calendar-iun.com.ua>
4. Рішення паризької мирної конференції (1919—1920). URL: <https://uk.wikipedia.org>
5. Третій Універсал Центральної Ради України. URL: <http://gska2.rada.gov.ua/site/const/universal-3.html>
6. Чотирнадцять пунктів В. Вільсона. URL: <https://uk.wikipedia.org>

Володимир Семенець

ВПЛИВ ВІЙСЬКОВОЇ ДОКТРИНИ НА ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

*«Нас горстка, але ми сильні нашою любов'ю до України!
... Вперед! Бо нам ні на кого надіятись і нічого озиратись назад!»*

М. Міхновський «Самостійна Україна»

Військова сила – вагомий аргумент у конкуренції за життя. Останнім часом актуальними стають проблеми національної безпеки України. Кожен із збройних конфліктів має свою особливість, але більшість із них пов'язана з контролем та перерозподілом «ресурсів розвитку». Енергоносії, продовольство та база для його виробництва є ключовими. Тож завданням будь-якої держави є гарантування національної безпеки та стабільного розвитку суспільства. Історичні події підтверджують думку про те, що той, хто нехтує національною безпекою – втрачає державу. І в історії є багато підтверджень цього.

«Однобічне роззброєння рівнозначне капітуляції. Той, хто припускає, що всі держави наслідуватимуть приклад, поданий першою державою в роззброєні, просто йолоп і не заслуговує того, аби з ним серйозно дискутувати» - писав у своїй фундаментальній праці «Мир і війна між націями» французький філософ і соціолог Раймон Арон.

Виборовши незалежність у 1991 році, українські політичні лідери розуміли, наскільки вагомим чинником є власні збройні сили. Але після створення української армії дуже швидко почався процес її деградації. Сталось так, що розуміння необхідності почати формувати власні збройні сили з'явилося, а на ефективну реалізацію цього розуміння волі не знайшлось.

У день проголошення незалежності Верховна Рада України ухвалила рішення про взяття під свою юрисдикцію усіх розташованих на українському терені військових формувань Збройних сил колишнього СРСР, та про створення одного з ключових відомств – Міністерства оборони.

На той час Україна успадкувала одне з найбільш потужних військових угруповань у Європі, оснащене ядерною зброєю та відносно сучасними зразками військової техніки [5, с.6].

Проте головним документом для діяльності збройних сил будь-якої країни є Військова доктрина, де чітко окреслено: хто для країни союзник, а хто – ймовірний супротивник. Відповідно до цих невеличких пунктів вибудовується оборонна програма всієї держави.

На той час в Україні Воєнна доктрина була «болючим місцем». До НАТО нас особливо не поспішали брати, а входити у військовий блок під крило Росії жодний з наших лідерів не хотів. Відтак, у 2004 році Президентом Л. Кучмою було затверджено Указ «Про Воєнну доктрину України», в якому було зазначено, що вона «ґрунтується на результатах аналізу воєнно-політичної обстановки та зобов'язує дотримуватись політики позаблоковості» [1].

Ще тоді цей Указ було піддано критиці. Україна, перебуваючи в оточенні держав-членів НАТО та ОДКБ, мала б володіти потужною зброєю стримування. Тож позаблоковість можуть собі дозволити лише країни з потужними збройними силами, або міцною економікою та традиційно-дружніми стосунками з усіма сусідами.

Прихильники «оборонної достатності» та «позаблоковості» апелювали до того, що в Україні є ядерна зброя, а відтак – їй не має про що хвилюватися. Однак, наприкінці 1994 року Україна вирішила добровільно позбутися її в обмін на гарантії безпеки та цілісності з боку Великобританії, США та Російської Федерації (так званий Будапештський меморандум). У 1996 Україна офіційно втратила ядерний статус. Але прихильники гібридної Воєної доктрини продовжували твердити, що Україну здатні захистити партнери, які підписали меморандум, передусім – Росія.

Ситуація радикально змінилася у 2005, коли за ініціативи Президента В. Ющенка та військового міністра А. Гриценка було змінено Воєнну доктрину. Відтепер «кінцевою метою визначено вступ до НАТО».

Виникає питання: чому ж ми виявилися майже беззахисними на момент початку подій на Сході та у Криму? – А все тому, що серед українського керівництва домінувала думка, що в середньостроковій перспективі воєнна агресія проти України малоімовірна. Отже, нема потреби витратити великі кошти на розробку (закупівлю) та постачання у війська нових сучасних озброєнь (*див. Додаток А*).

В. Ющенко та А. Гриценко підписали декларативний акт, поставили мету, але жодного реального захисту для нашої країни від військ РФ чи будь-яких інших не забезпечили.

Цікаво, що жорсткій критиці А. Гриценка та його наступника Ю. Єханурова піддав у 2010 році новий міністр оборони адмірал М. Єжель. Він твердив: «Тільки у цьому році було зупинено руйнацію армії і досягнуто стабілізацію».

По факту, нам збрехав і він, «руйнація» збройних сил продовжувалась і за часів М. Єжеля, і його наступника (*див. Додаток Б*). Загалом, передвоєнні роки існування нашої армії характеризувались двома рисами:

- безглуздим скороченням збройних сил до мінімуму, яке супроводжувалось значним зменшенням кількості військової техніки та вогнепальної зброї;
- масовим розпродажем усього начебто «зайвого», для чого у складі Міністерства оборони навіть було створено окремий департамент [10].

За часів військового міністра Анатолія Гриценка, було запроваджено план реформування збройних сил, який передбачав... їх скорочення до 2011 року до 143 тисяч осіб.

Міністр І. Лебедєв, в решті решт планував скоротити збройні сили до 100 тисяч [5].

Тож виникає питання: які ж уроки вивчили наші політики з діяльності попередніх урядів, тих, які таким же чином відстоювали українську державність у 1917 році?

Тоді, після лютневої демократичної революції виникла гостра потреба у створенні єдиного центру з програмою дій революційно-демократичних сил. Таким центром стала заснована у березні 1917р. Центральна Рада.

За партійною приналежністю Центральна Рада складалася з:

- соціал-демократи та есери (становили – 80%);
- кадети, українські соціалісти-федералісти, меншовики і російські есери, представники єврейських партій і польських соціалістів (становили – 20%)

УЦР мала чітко окреслену ліву орієнтацію.

У перших її документах питання про збройні сили не порушувались бо навіть сама постановка цього питання могла спричинити жорсткі заходи з боку російського уряду. Проте поживавлення національного життя викликало стихійний рух серед військовослужбовців-українців, які почали виявляти тенденції до утворення окремих українських частин.

Найбільш активну діяльність серед українських партій в армії проводили угруповання самостійного напрямку. Саме вони почали робити перші кроки до закладення основ регулярної армії. Провідну роль у цій справі відігравав Микола Міхновський, який разом із своїми однодумцями вирішив розпочати роботу, спрямовану на будівництво міцної національної держави із сильним військом, яке б гарантувало суверенітет незалежній державі [6; с.11].

Військова нарада вирішила заснувати у Києві українську військову організацію – Український Військовий клуб імені гетьмана П. Полуботка, а також приступити до формування національної армії.

Звичайно, через свою малочисельність і неспроможність конкурувати із іншими партіями самостійникам не вдалося опанувати стихію українського військового руху. Тож у поглядах на військові проблеми, як і, в цілому, державного будівництва, чітко окреслились 2 основні течії: автономістська (бачили Україну автономною республікою у федеративному союзі з Росією) і самостійницька (виступали за негайне проголошення незалежності України) [7, с.6].

В. Винниченко та М. Грушевський вважали що своя армія нам не потрібна. А ось Дмитро Дорошенко казав, що творення власної національної армії є головною основою української державності. Як бачимо, погляди автономістів і самостійників ґрунтувалися на протилежних засадах. Щодо основної маси українських солдатів і матросів, то вони не розмірковували глибоко над відмінностями між двома ідеологіями. Скоріше їм здавалося, що всі українські партії змагаються за те, щоб вони повернулися в Україну та служили в національних частинах.

У липні наступає кульмінаційний момент загострення стосунків між автономістами та самостійниками. Визначальною подією цього періоду стало повстання полку імені гетьмана П. Полуботка.

Центральна Рада, виконуючи волю Тимчасового уряду, вживала всіх заходів, щоб локалізувати і загасити виступ полуботківців, і їм це вдалося...

Тож, як бачимо, у влади УЦР не було жодного бажання створювати збройні сили. Вони були впевненні у своїй думці щодо безпеки новоутвореної держави та не мали бажання руйнувати зв'язки з Тимчасовим Урядом Росії. Насправді Центральна Рада не бажала створювати українську національну армію з декількох причин:

- не бажала наразитись на звинувачення від ТУ Росії у сепаратизмі;
- не мала працюючої самостійної економіки для накопичення власних коштів;
- побоювалась ймовірності військового перевороту новоствореної української армії [7, с.6].

Зараз історики кажуть, що навіть поверхневий аналіз політики Росії стосовно України і головною мірою відносно розбудови її війська вказує, що російсько-комуністична окупація України, бій під Крутами, червоний терор у Києві були неминучими [8, с.146]. УЦР лише завдяки цим трагедіям, а також і майбутнім: втратою України незалежності, більшовицького голодомору та іншим людським жертвам занадто пізно зрозуміла за якого «друга» тримала свого східного сусіда. Так і на початку 2014 року Верховна рада та і у більшості український народ, який значний час знаходився під політичним, ідеологічним тиском СРСР, довгий час не бачив ворога. Допоки історія не

повторилася, і ми, як і 100 років тому, виявилися не готовими давати відсіч нашому споконвічному «другові».

Тож як бачимо, помилки керівництва УЦР та нездатність наших політиків вчитись на цих помилках призвели до фатальних наслідків. Ситуація 1917 року та стан у якому Україна перебуває сьогодні, у 2017 дуже схожі, бо спричинені одними й тими ж необміркованими кроками стосовно формування та утримання збройних сил. Саме через ці помилки віддають сьогодні життя українці, а ми відчуваємо на потилиці подих війни. Тож, допоки наша влада, та і весь народ не зроблять тверезий висновок, трагічні сторінки української історії будуть повторюватися. А вона, як ми вже переконались, проводячи історичні паралелі, зберігає надзвичайно повчальні уроки.

У 2015 році президентом П. Порошенком була прийнята нова доктрина, яка чітко визначила, що ворогом нашої держави є Російська Федерація [2]. І сьогодні Україна йде до мети – створити боездатні національні збройні сили, здатні захищати народ і державу.

Джерела та література

1. Указ Президента України «[Про Воєнну доктрину України](http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/648/2004). від 15.06.2004 № 648/2004». URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/648/2004>
2. Указ Президента України «[Про Воєнну доктрину України](http://www.mil.gov.ua) від 15.05.2015. № 555/2015». URL: <http://www.mil.gov.ua>
3. Повідомлення СОУ за підсумками круглого столу «20 років на шляху відродження Збройних Сил України». 07.12.2011. URL: <http://uoun.wordpress.com/2011/12/07/>
4. Бойко О. Д. Проблема визначення кордонів України в період Центральної Ради (1917-1918 рр.). *Український історичний журнал*. 2012, №1. січень-лютий. С.5-31.
5. Бадрак Валентин Армія для парадів? *Дзеркало тижня*. 2012. № 44, 02 грудня URL: http://news.zn.ua/TECHNOLOGIES/ukrainskaya_armiya_
6. Верстюк В. Проголошення незалежності УНР: історичне значення. *Українська революція 1917-1921 рр. Подвиг героїв Крут. Матеріали наукових читань* (24 січня 2008 р.). Київ, 2014. С. 8-20.
7. Військово-політична діяльність Центральної Ради та причини її поразки. *Армія України*. 2012. Квітень. С. 5-6.
8. Дзісяк Я. Історичний аналіз окремих спроб українського державотворення. Тернопіль, 2010. 188 с.
9. Єрмолаєв А., Тютюнник В., Горovenko В. Реформа Збройних сил України: актуальність, міжнародний досвід, національні особливості та пріоритети. Збройні сили в епоху Нового Модерну (XXI). *Дзеркало тижня*. 2011. № 25. URL: <http://dt.ua/POLITICS/>
10. Лазоркін В. Збройні Сили України: 1991 – 2011. *Універсум*. 2011. № 11–12. С. 217–218. URL: <http://universum.lviv.ua/journal/2011/6/lazork.htm>
11. Процик П. Нерідне військо рідної держави, або грошей нема. *Універсум*. 2011. № 9-10. С. 32-33.
12. Скуба В., Капсамун І. Грошей немає. Є почуття. Експерти про стан українського війська. *День*. 2011. № 222. 6 грудня URL: <http://incognita.day.kiev.ua/groshej-netae-ye-ros>.
13. Яцків Я. Українська Центральна Рада: історичне значення та уроки. *Вісті з України*. 2010. 5 лютого.

ДОДАТКИ

Додаток А

Як танула українська зброя та військова техніка...

Техніка та озброєння	Наявність техніки на момент розпаду СРСР	Квота згідно з договорами 1990-1992 років	2001 рік	2005 рік	2010 рік	З них фактично перебувало на озброєнні ЗСУ станом на 2010 рік
Танків	6011	4080	3928	3058	2522	776
Бойових машин	5791	5050	4670	4290	3855	2432
Артилерійських систем	Близко 6500	4040	3726	3437	3149	946
Бойових літаків	1100	1090	874	575	517	212
Бойових гелікоптерів	Понад 400	330	240	182	147	80
<p>Кількість танків та бойових машин піхоти наведено згідно з опублікованими в Росії у 2001 році вичерпними аналітичними даними про Сухопутні війська СРСР на момент його розпаду. Проте Центр Разумкова твердить, що у 1990-му на території України було 9293 танки та 11346 бойових машин, але ці цифри видаються дуже сумнівними.</p>						
<p>Інші одиниці зброї мали бути на базах зберігання військової техніки, але їх фактичну кількість ще треба звіряти. Наприклад, є альтернативні дані про те, що замість понад 2500 танків у складі Збройних сил України збереглося лише 1800.</p>						

Дзеркало тижня. № 25. 08 липня 2011. URL:<http://dt.ua/POLITICS/>

Додаток Б

Видатки на потреби ЗС різних країн на <u>2014</u> рік. (відсоток у ВВП)	
Україна	0,98 %
Росія	4,6 %
Румунія	1,35 %
Польща	1,88 %
Словаччина	1 %

Франція	2,23 %
Фінляндія	1,33 %
Туреччина	2,21 %
Грузія	2,41 %

Універсум. № 11–12. 2011. С. 217–218.

URL: <http://universum.lviv.ua/journal/2011/6/lazork.htm>

Дмитро Успенський

ДРУГИЙ УНІВЕРСАЛ : ЗРАДА ЧИ ПЕРЕМОГА?

Другий універсал ЦР в українській історіографії отримав неоднозначну оцінку. Так, М. Грушевський (на той час голова УЦР) вважав, що «порозуміння УЦР з російським урядом відкрило нову сторінку в житті України». Сучасний дослідник Я. Грицак зазначає, що «без сумніву, Другий універсал був кроком назад у порівнянні з першим».

Другий універсал має коротку (всього два місяці), але сповнену драматичних подій історію. Перший універсал дав поштовх до активного державотворчого процесу в Україні. Така активна позиція Центральної Ради отримала негативний відгук з боку Тимчасового Уряду (далі – ТУ), оскільки тодішня і російська влада, і російська суспільно-політична думка міцно трималися принципу «єдиної й неподільної Росії» [3, с. 127]. Конфлікт інтересів між ними повинен був відбутись неодмінно. Делегація ТУ до Києва та його постанови до українського революційного уряду стали передумовами для прийняття Другого Універсалу. Такий крок з боку української громадськості на певний час зняв напругу в стосунках ЦР із російськими правлячими колами.

Третього липня 1917 року Центральна Рада проголосила свій Другий Універсал. УЦР брала на себе зобов'язання поповнити свій склад представниками національних меншин та разом з ними скласти проекти законів про автономний устрій України для Установчих Зборів. Також в документі окремо було підкреслено чітке прагнення Центральної Ради стояти на автономних началах при побудові своєї держави. Йшлося про намір мати представників при кабінеті військового міністра та Верховному головнокомандувачеві, що брали б участь у комплектуванні українських підрозділів [5].

Другий універсал дав подальший розвиток творенню української держави, однак недалекоглядність політичних діячів сказалися на подальших діях. Фактично ЦР пригальмувала свою діяльність. Скоріше, від ситуації вигравав ТУ, який бажав встановити контроль над ситуацією – Інструкція, видана ним 6 серпня, ясно засвідчила несприйняття російською громадськістю революційних подій на Україні. Так, зокрема, УЦР запевнила, що вона налаштована рішуче «проти замірів самовільного здійснення автономії України» до скликання Установчих зборів. До того ж, УЦР добровільно віддавала Тимчасовому урядові право затвердження членів українського Генерального секретаріату, яке раніше належало їй [4, с. 55– 57].

ЦР відкладала вирішення головного питання на майбутнє, а саме: побудову своєї держави, створення військових частин, які б підтримали та захистили українську революцію, було передано до ТУ. Тож, чи була виправданою політична поступка ЦР у світлі подальших подій? Які були основні причини несприйняття більшості ідей самостійництва?

Для того щоб зрозуміти значення документу, слід звернути увагу на політичні ідеї. У сучасній історіографії причини поширення ідей автономізму серед політичної більшості ЦР подають як спадок від політичної думки початку ХХ сторіччя (ідеї перебудови імперії та децентралізації), відданість соціалістичним ідеям, що протиставляли народоправство та демократію – імперії та централізму [3, с. 142 - 145]. Ще М. Міхновський писав про те, що українська еліта не відділяла себе з оточення російської верхівки. Фактор перебування понад 300 років під владою Росії й глибоке ототожнення себе з невіддільною частиною Росії, втілилися у подальших діях [2, с. 18 - 20].

У світлі згаданих ідей, не дивно, що ЦР пішла на поступки ТУ. Компроміс, якого було досягнуто 3 липня, згладив розбіжності між урядами, до того ж відповідав тогочасним настановам політичних лідерів, які розглядали автономію як шлях до побудови української державності.

II Універсал був неоднозначне зустрінутий українцями. Чимало з них розцінили його як зраду, назвавши «другим Переяславом». Гострій, але почасти справедливій, критиці піддав його лідер українських націоналістів М. Міхновський. Більше користі з українсько-російського договору (а саме таким були II Універсал у поєднанні з Декларацією ТУ) отримали росіяни. Визнаючи право українців на автономію, ТУ не давав їм нічого зверх того, що вони вже і без його благословення здобули. Більше того, УЦР навіть відмовилася від певної свободи дій [3, с. 126 - 130].

Підсумок періоду домовленостей з ТУ підвів голова Генерального Секретаріату В. Винниченко: «Найголовніший ... здобуток усієї нашої боротьби за цей період – ідею української державності було затверджено. Яка б ні була та Інструкція, які б обмеження й перепони вона ні ставила, а все ж таки

це був ... державний правосильний акт, який провів виразну, чітку лінію в відносинах України й Росії» [4, с. 58]. Недалекоглядність діячів (більшість з яких за професією не були політиками), наявність романістичних віянь у світогляді – вплинули на подальші події.

Надаючи історичну оцінку Другому Універсалу слід вагомо оцінити розклад сил у тодішній обстановці. Таким чином, за Другим Універсалом повноваження ЦР були обмежені; у політичному розумінні це був крок назад у розвитку української революції, водночас це був компроміс; після прийняття компромісу ЦР не зупинилася у питаннях самовизначення.

Джерела та література

1. Верстюк В. Ф. Роль і місце ЦР в модерній історії України. *Український історичний журнал*. 1997. №5. С. 17 – 25.
2. Грицак Я. Нарис з історії становлення модерної української нації : формування української модерної нації XIX – XX ст. Київ, 1996. 360 с.
3. Корольов Г. Ідея автономізму в уявленнях діячів та сучасників доби ЦР. *Проблема вивчення історії української революції 1917 – 1921 років*. 2012. №7. С. 126 – 145.
4. Рубльов О., Реєнт О. Українські визвольні змагання 1917 – 1920 рр. Київ, 1999. 320 с.
5. Другий Універсал Центральної Ради. URL: https://yuristonline.org/publ/istoricheskie_dokumenty_istorichni_dokumenti/vtoroj_universal_ukrajinskoj_centralnoj_rady_drugij_universal_ukrajinskoji_centralnoji_radi/2-1-0-6

Демиденко Анастасія

ГРОШОВА ОДИНИЦЯ УНР ЯК ЧИННИК ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ (Тези виступу)

У роки національно-визвольних змагань українського народу вперше за багато століть було зроблено спробу створити національну монетно-грошову систему. Незважаючи на складні економічні обставини, політичну нестабільність та постійні військові дії, українським урядам вдалося проводити послідовну державницьку грошову політику, здійснювати емісію власних грошових знаків, які безперешкодно перебували у грошовому обігу. У їх проектуванні брали участь відомі українські митці: Г. Нарбут, В. Кричевський та ін. На купюрах вперше вміщені державні символи України.

Питання грошової політики були пріоритетними для всіх урядів молоді української держави. Її стабільність базувалася на прибутках від державних монополій, а також на довірі населення до Української держави. Через постійну військову небезпеку уряду не вдалося карбувати власну монету. Цей же чинник призвів до низки помилок, які мали дестабілізуючий вплив на грошове господарство держави. Одна з них – безперешкодне використання

в обігу іноземних грошей, насамперед російських рублів. Лише уряд Директорії УНР здійснив запізнілі заходи, спрямовані на їх вилучення.

Неспроможність уряду в повному обсязі задовольнити потреби ринку у державних грошових знаках спричинила випуск великої кількості місцевих грошових знаків та приватних бон. Це ще більше дестабілізувало грошове господарство, яке дедалі більше потрапляло в стан глибокої кризи.

Створення військово-політичними режимами України власних грошових систем стало важливою складовою державотворчого процесу в добу Української революції 1917–1921 рр. Намагаючись сформувати незалежні фінансові системи, уряди УНР доби УЦР і Директорії та Української Держави переслідували стратегічну мету: позбутися економічної залежності від РСФРР і створити власну грошову одиницю. Однак, в умовах громадянської війни та іноземної збройної інтервенції уряди УНР доби УЦР і Директорії та Української Держави лише частково виконали ці завдання.

Джерела та література

1. Гай-Нижник П. П. Грошова одиниця УНР, як чинник державотворення та міжнародної політики України. *Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства*. Т. XV. Київ, 2007. С. 285–295.

2. Гай-Нижник П. П. Вихід України в 1917–1919 рр. з російської рубльової зони. *Фінанси України*. 1997. №10. С. 120–123;

**УЧАСНИКИ КРУГЛОГО СТОЛУ В ІСТОРИЧНОМУ МУЗЕЇ ІМЕНІ Д. І. ЯВОРНИЦЬОГО
ЗНАЙОМСТВО З ЕКСПОЗИЦІЄЮ ДО 100-РІЧІЧЯ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ**

